

Ir. K.M. Dekker

DE FINANCIËLE POSITIE VAN BEGINNENDE LANDBOUWERS IN
FRIESLAND, GELDERLAND EN NOORD-BRABANT.

Verslag voor de boeren die aan het onderzoek hebben meegewerkt.

Mededelingen en Overdrukken no. 66

L27
66 A

Landbouw-Economisch Instituut
Conradkade 175 Den Haag

Ter inleiding

In de eerste maanden van 1969 is in de provincies Friesland, Gelderland en Noord-Brabant door het L.E.I. een onderzoek gedaan naar de financiële positie van beginnende landbouwers. De gegevens voor het onderzoek zijn ontleend aan een uitvoerig gesprek met een aantal jonge boeren, die allen hun bedrijf in de periode tussen mei 1967 en mei 1968 hadden overgenomen. In totaal hebben in Friesland 152, in Gelderland 138 en in Noord-Brabant 153 jonge bedrijfshoofden aan dit onderzoek meegewerkt.

De twee volgende onderwerpen namen de voornaamste plaats in bij de gesprekken. In de eerste plaats werd een overzicht gemaakt van alle bezittingen (waaronder eventuele vorderingen) en schulden op het moment vlak vóór dat het bedrijf zou worden overgenomen. In de tweede plaats werd samen met de jonge boer een overzicht opgesteld van alle bezittingen en schulden op het moment dat het bedrijf juist was overgenomen. Met andere woorden: er zijn samen met de jonge boer twee balansen opgesteld waarvan de eerste de situatie vlak vóór de bedrijfsoverneming weergaf en de tweede de situatie vlak na de bedrijfsoverneming.

De financieringslasten voor de beginnende boer worden groter naarmate er meer produktiemiddelen moeten worden gekocht. Grond en gebouwen vormen daarbij in het algemeen de belangrijkste uitgavenposten. Om die reden zal in het vervolg steeds onderscheid worden gemaakt tussen eigenaars en pachters. Aangezien een boer niet altijd óf alles in eigendom óf alles in pacht heeft, moeten degenen die zowel grond en gebouwen in eigendom als in pacht hebben op de een of andere manier over de groepen eigenaars en pachters worden verdeeld. Dat is als volgt gedaan:

- eigenaars zijn boeren, die tenminste twee derde van de cultuurgrond in eigendom hebben, afgezien van de eigendom van de gebouwen; bovendien worden eigenaar genoemd die boeren, welke tussen een derde en twee derde van de grond in eigendom hebben, maar die tevens eigenaar zijn van gebouwen.
- pachters hebben in dit onderzoek tenminste twee derde van de cultuurgrond gepacht; is de oppervlakte van de gepachte grond kleiner dan twee derde maar groter dan een derde van de totale oppervlakte, terwijl geen gebouwen in eigendom zijn, dan worden deze boeren eveneens pachters genoemd.

De jonge boeren die aan het onderzoek hebben meegewerkt zijn als volgt over deze beide groepen verdeeld:

	eigenaars	pachters	totaal
Friesland	25 (16%)	127 (84%)	152 (100%)
Gelderland	43 (31%)	95 (69%)	138 (100%)
Noord-Brabant	86 (56%)	67 (44%)	153 (100%)

In Friesland werden verhoudingsgewijs de meeste bedrijven in pacht overgenomen, in Noord-Brabant de meeste in eigendom.

De oppervlakte van de bedrijven direkt na de overneming bedroeg ge-

middeld in Friesland 21,0 ha (eigenaars 15,7 ha, pachters 22,0 ha), in Gelderland 12,8 ha (eigenaars 11,8 ha, pachters 13,3 ha) en in Noord-Brabant 14,3 ha (eigenaars 12,8, pachters 16,3 ha). Deze gemiddeld geringe oppervlakten wijzen er op dat waarschijnlijk vele jonge boeren op erg kleine bedrijven zijn begonnen. Zo was in Gelderland 38% van de bedrijven kleiner dan 10 ha, in Noord-Brabant 22% en in Friesland 10%. Uit het onderzoek is gebleken dat in het algemeen de veredelingsproductie (varkens, kippen) op de kleinere bedrijven niet zo'n grote omvang heeft aangenomen, dat daardoor de verschillen in oppervlakte wegvallen. Zodoende blijkt ten minste twee derde van de onderzochte bedrijven in het eerste jaar niet de omvang te hebben gehad, welke één man bij een rationele bedrijfsvoering aan kan.

Eigen vermogen vóór de bedrijfsoverneming

Het belangrijkste gegeven voor een beoordeling van de financiële positie van de beginnende boer op het moment vlak vóór de bedrijfsoverneming is het eigen vermogen. De grootte van het eigen vermogen dat een jonge boer heeft gevormd in de tijd voordat hij zelfstandig bedrijfshoofd wordt is van vele factoren afhankelijk: leeftijd waarop hij begon te werken, verdiende loon, spaarzaamheid, schenkingen, erfenissen, enz.

De jonge boeren die aan het onderzoek hebben meegewerkt hadden vóór de bedrijfsoverneming gemiddeld het volgende eigen vermogen (in guldens):

	eigenaars	pachters
Friesland	36.600	24.200
Gelderland	35.100	22.500
Noord-Brabant	17.500	14.900

Dit zijn gemiddelden. Voor een inzicht in de situatie in de praktijk is het interessant om te weten of ze zo ongeveer allemaal hetzelfde eigen vermogen bezaten of dat er grote verschillen bestonden. Welnu, verschillen waren er zeker; dat blijkt duidelijk uit de volgende cijfers:

In Friesland had	20% v.d. eigenaars	en 15% v.d. pachters	minder dan f. 10.000
" " "	20% "	" 49% "	" f. 10.000 tot f. 25.000
" " "	36% "	" 29% "	" f. 25.000 tot f. 50.000
" " "	20% "	" 5% "	" f. 50.000 tot f. 100.000
" " "	4% "	" 2% "	" meer dan f. 100.000
In Gelderl. had	7% v.d. eigenaars	en 23% v.d. pachters	minder dan f. 10.000
" " "	30% "	" 44% "	" f. 10.000 tot f. 25.000
" " "	44% "	" 26% "	" f. 25.000 tot f. 50.000
" " "	17% "	" 7% "	" f. 50.000 tot f. 100.000
" " "	2% "	" -% "	" meer dan f. 100.000

In N.Brabant	had	33%	v.d. eigenaars	en	48%	v.d. pachters	minder dan	f. 10.000
"	"	"	37%	"	"	"	31%	" " f. 10.000 tot f. 25.000
"	"	"	27%	"	"	"	18%	" " f. 25.000 tot f. 50.000
"	"	"	3%	"	"	"	3%	" " f. 50.000 tot f. 100.000
"	"	"	-%	"	"	"	-%	" " meer dan f. 100.000

De meerderheid van de pachters en vele eigenaars brachten het op het moment vóór de bedrijfsoverneming dus niet tot een eigen vermogen van f. 25.000. Hun gemiddelde leeftijd lag op dat moment in de buurt van 28 à 29 jaar.

Er bleek een groot verschil in gemiddeld eigen vermogen te bestaan tussen degenen die het bedrijf uit een maatschap (meestal met de vader) hadden overgenomen en degenen die het bedrijf rechtstreeks van hun ouders overnamen zonder deze tussenvorm. Zo hadden de eigenaars in Friesland, die het bedrijf uit een maatschap hadden overgenomen, een eigen vermogen van gemiddeld f. 71.200, in Gelderland f. 45.000. Was rechtstreeks van ouders overgenomen dan hadden de eigenaars in Friesland gemiddeld f. 24.100 eigen vermogen, in Gelderland f. 30.600. Overeenkomstige verschillen bestonden ook bij de pachters. In Noord-Brabant bestonden zulke verschillen ook, maar daar werd slechts in 7% van de gevallen een bedrijf uit een maatschap overgenomen, tegen 17% in Gelderland en 30% in Friesland. Wel moet er bij worden gezegd, dat degenen die uit een maatschap overnamen, gemiddeld ongeveer 2,5 jaar ouder waren. Het werken in maatschapsverband als tussenvorm in de bedrijfs-overdracht is voor de vermogensvorming van de jonge boer blijkbaar van veel betekenis.

Eigen vermogen na de bedrijfsoverneming

De balansen, die hierna per provincie volgen, zijn de gemiddelde balansen van de bij het onderzoek betrokken boeren op het moment vlak ná de bedrijfsoverneming. Boven de stippellijn zijn de bezittingen opgenomen, daarbeneden de schulden en het eigen vermogen. Tussen haakjes staat telkens het aantal boeren, waarbij een bepaalde post op de balans voorkwam.

Elke balanspost is een gemiddelde, waarbij de som van de bedragen op de balansen, waarop deze post voorkwam, is gedeeld door het totale aantal boeren in de groep. Voorbeeld: In Friesland hadden 34 van de 127 pachters grond en/of gebouwen in eigendom. Het totaal van hun bezit aan grond en gebouwen is door 127 gedeeld en bedraagt f. 6.700.

De gemiddelde balansen na de bedrijfsoverneming in Friesland.

	25 eigenaars		127 pachters	
	bedrag	(aant)	bedrag	(aant)
Activa				
Vastgelegde produktiemiddelen:				
- grond en gebouwen	104 500	(25)	6 700	(34)
- pachtersinvesteringen	-	(-)	3 300	(66)
- veestapel	29 000	(25)	39 500	(125)
- dode inventaris	9 100	(25)	13 400	(126)
- veldinventaris	600	(13)	1 700	(93)
- ledenkapitaal	-	(-)	100	(14)
Vlottende en liquide middelen:				
- voorraden	1 200	(14)	1 500	(85)
- vorderingen	500	(4)	300	(11)
- lopende rekeningen bij banken	200	(2)	500	(18)
- effecten	400	(1)	300	(4)
- spaarsaldi	2 100	(11)	2 800	(66)
- kas en giro	400	(6)	300	(32)
Balanstotaal	<u>148 000</u>	(25)	<u>70 400</u>	(127)
<hr style="border-top: 1px dashed black;"/>				
Passiva				
Vreemd vermogen op lange termijn:				
- leningen van ouders	42 500	(20)	19 800	(83)
- leningen van schoonouders	-	(-)	2 400	(13)
- leningen van overige familie	3 500	(4)	1 000	(8)
- leningen van overige particulieren	12 200	(5)	-	(-)
- leningen van banken	41 600	(18)	16 100	(66)
- leningen van de overheid	300	(1)	-	(-)
- leningen van andere instellingen	5 000	(4)	900	(5)
Vreemd vermogen op korte termijn:				
- leverancierskrediet	400	(5)	600	(43)
- lopende rekeningen bij banken	300	(3)	400	(10)
- overige kortlopende schulden	700	(5)	1 000	(22)
Eigen vermogen	<u>41 500</u>	(25)	<u>28 200</u>	(127)
Balanstotaal	<u>148 000</u>	(25)	<u>70 400</u>	(127)

De gemiddelde balansen na de bedrijfsoverneming in Gelderland.

	<u>43 eigenaars</u>		<u>95 pachters</u>	
	bedrag	(aant)	bedrag	(aant)
Activa				
Vastgelegde produktiemiddelen:				
- grond en gebouwen	111 800	(43)	6 500	(17)
- pachtersinvesteringen	-	(-)	1 900	(34)
- veestapel	27 800	(43)	28 000	(94)
- dode inventaris	7 000	(43)	7 200	(93)
- veldinventaris	800	(29)	900	(60)
- ledenkapitaal	400	(9)	200	(7)
- vooruitbetaalde kosten	-	(-)	100	(5)
Vlottende en liquide middelen:				
- voorraden	1 500	(32)	1 400	(70)
- vorderingen	900	(11)	600	(13)
- lopende rekeningen bij banken	1 200	(13)	700	(18)
- effecten	-	(-)	200	(1)
- spaarbanksaldi	6 200	(26)	4 500	(66)
- kas en giro	200	(12)	200	(23)
Balanstotaal	<u>157 800</u>	(43)	<u>52 400</u>	(95)
<hr style="border-top: 1px dashed black;"/>				
Passiva				
Vreemd vermogen op lange termijn:				
- leningen van ouders	48 100	(36)	12 500	(55)
- leningen van schoonouders	6 300	(6)	1 500	(10)
- leningen van overige familie	3 900	(10)	1 100	(7)
- leningen van overige particulieren	600	(2)	200	(1)
- leningen van banken	22 400	(26)	5 100	(29)
- leningen van andere instellingen	2 100	(3)	100	(1)
Vreemd vermogen op korte termijn:				
- leverancierskrediet	600	(5)	300	(12)
- lopende rekening bij banken	400	(3)	300	(8)
- overige kortlopende schulden	1 400	(17)	700	(13)
Eigen vermogen	<u>72 000</u>	(43)	<u>30 600</u>	(95)
Balanstotaal	<u>157 800</u>	(43)	<u>52 400</u>	(95)

De gemiddelde balansen na de bedrijfsoverneming in Noord-Brabant

	86 eigenaars		67 pachters	
	bedrag	(aant)	bedrag	(aant)
Activa				
Vastgelegde produktiemiddelen:				
- grond en gebouwen	101 400	(86)	10 300	(17)
- pachtersinvesteringen	-	(-)	2 000	(24)
- veestapel	25 900	(84)	25 300	(64)
- dode inventaris	6 900	(83)	8 700	(66)
- veldinventaris	1 100	(51)	1 000	(38)
- ledenkapitaal	-	(-)	100	(1)
Vlottende en liquide middelen:				
- voorraden	1 300	(51)	1 700	(47)
- vorderingen	400	(5)	300	(3)
- lopende rekeningen bij banken	1 200	(26)	900	(18)
- effecten	100	(3)	500	(3)
- spaarbanksaldi	2 600	(45)	3 600	(45)
- kas en giro	400	(27)	200	(8)
Balanstotaal	141 300	(86)	54 600	(67)

Passiva				
Vreemd vermogen op lange termijn:				
- leningen van ouders	25 700	(67)	13 600	(44)
- leningen van schoonouders	1 500	(5)	400	(3)
- leningen van overige familie	500	(5)	1 500	(8)
- leningen van overige particulieren	1 200	(2)	700	(3)
- leningen van banken	58 000	(75)	12 400	(32)
- leningen van andere instellingen	1 000	(1)	400	(1)
Vreem vermogen op korte termijn:				
- leverancierskrediet	400	(8)	200	(7)
- lopende rekeningen bij banken	800	(17)	900	(9)
- overige kortlopende schulden	700	(18)	200	(4)
Eigen vermogen	51 500	(86)	24 300	(67)
Balanstotaal	141 300	(86)	54 600	(67)

Zoals uit de cijfers blijkt liepen de balanstotalen bij de eigenaars uiteen van gemiddeld f. 141.300 in Noord-Brabant tot f. 157.800 in Gelderland. Bij de pachters van f. 52.400 gemiddeld in Gelderland tot f. 70.400 in Friesland. In procenten van het balanstotaal bedroeg het eigen vermogen (gemiddeld) in:

	Friesland	Gelderland	Noord-Brabant
eigenaars	28%	46%	36%
pachters	40%	58%	45%

In dit opzicht namen de jonge boeren in Friesland dus de zwakste positie in, die in Gelderland de sterkste; de jonge boeren in Noord-Brabant namen een tussenpositie in.

Uit de nu volgende cijfers blijkt dat er verschil bestond tussen het eigen vermogen vóór en ná de bedrijfsoverneming:

	Eigen vermogen (in gulden)	
	vóór de bedrijfsoverneming	ná de bedrijfsoverneming
Friesland:		
eigenaars	36 600	41 500
pachters	24 200	28 200
Gelderland:		
eigenaars	35 100	72 000
pachters	22 500	30 600
Noord-Brabant:		
eigenaars	17 500	51 500
pachters	14 900	24 300

Vooraf in Gelderland en Noord-Brabant kwamen grote verschillen voor tussen het eigen vermogen vóór en ná de bedrijfsoverneming. Wat kan de oorzaak van die verschillen zijn ?

1. In de eerste plaats blijkt dat bij bedrijfsoverdrachten van ouders aan kinderen - die kwamen het meeste voor - grond en gebouwen, maar ook vee en werktuigen, werden overgedragen tegen een lagere prijs dan de balanswaarde. Bij de eigenaars bedroegen deze verschillen gemiddeld in Friesland f. 7.200, in Gelderland f. 35.100 en in Noord-Brabant f. 31.000.

Bij de pachters in Friesland f. 3.800, in Gelderland f. 4.600 en in Noord-Brabant f. 6.600.

Deze verschillen zijn in het onderzoek "beoordelingen" genoemd. Of de broers en zusters benadeeld werden, is niet onderzocht; de mogelijkheid bestaat, dat er met deze gerechtigden later verrekening plaats heeft.

2. Vervolgens kunnen er schenkingen zijn ontvangen. Dat is hoofdzakelijk het geval wanneer de bedrijfsoverneming samenviel met het huwelijk van de jonge boer. Deze schenkingen beliepen gemiddeld bij de eigenaars in Friesland f. 3.000, in Gelderland f. 5.200 en in Noord-Brabant f. 7.400. Bij de pachters bedroegen de schenkingen gemiddeld in Friesland f. 1.300, in Gelderland f. 4.000 en in Noord-Brabant f. 3.700.

Evenals bij de "bevoordelingen" ontvingen de Friese jonge boeren gemiddeld minder dan de andere,

3. De vorige twee oorzaken deden het eigen vermogen toenemen. Daartegenover stond een afneming van het eigen vermogen tengevolge van overdrachtskosten (registratierecht, notaris), van hypotheekkosten, enz., terwijl bovendien het eigen (bedrijfs- !) vermogen in geringe mate afnam door bijdragen van de jonge boeren in de kosten van woning-inrichting.

Het blijkt, dat de inbreng van de vrouw in de meeste gevallen is opgegaan in de inrichting van de woning.

Naast het gemiddelde eigen vermogen is het interessant eens te bezien hoe het verdeeld was, met andere woorden: hadden ze allemaal ongeveer hetzelfde of bestonden er misschien verschillen. Wanneer het eigen vermogen in enkele groepen van verschillende grootte wordt verdeeld, blijkt uit de volgende cijfers hoeveel procent van de eigenaars telkens een eigen vermogen had dat binnen de grenzen van die groepen viel:

Grootte van het eigen vermogen	Friesland	Gelderland	Noord-Brabant
minder dan f. 20.000	32%	5%	12%
f. 20.000 tot f. 40.000	28%	11%	21%
f. 40.000 tot f. 60.000	8%	35%	31%
f. 60.000 tot f. 80.000	16%	14%	25%
f. 80.000 en meer	16%	35%	11%
Aantal eigenaars	100% (= 25)	100% (= 43)	100% (= 86)

Uit deze cijfers blijkt dat 32% van de Friese eigenaars na de bedrijfs-overneming een eigen vermogen had van minder dan f. 20.000. Voor de bedrijfsoverneming maakte het eigen vermogen van de Friese eigenaars geen ongunstige indruk ten opzichte van de beide andere provincies; door de grote verschillen in "bevoordelingen" en schenkingen zijn ze na de bedrijfsoverneming achterop geraakt.

Voor wat betreft de pachters waren de verschillen tussen de provincies, blijkens de volgende cijfers minder groot:

Grootte van het eigen vermogen:	Friesland	Gelderland	Noord-Brabant
minder dan f. 20.000	40%	35%	42%
f. 20.000 tot f. 40.000	41%	38%	39%
f. 40.000 tot f. 60.000	13%	17%	19%
f. 60.000 tot f. 80.000	3%	7%	-
f. 80.000 en meer	3%	3%	-
Aantal pachters	100% (=127)	100% (=95)	100% (=67)

Wanneer het eigen vermogen wordt vergeleken met het balanstotaal,

dan blijkt dat van de eigenaren in Friesland 40% na de bedrijfsoverneming een eigen vermogen had van minder dan 20% van het balanstotaal, in Gelderland was dit 5% en in Noord-Brabant 13%.

Van de pachters had in Friesland 21% een eigen vermogen na de bedrijfsoverneming van minder dan 20% van het balanstotaal, in Gelderland 4% en in Noord-Brabant 7%.

Vreemd vermogen na de bedrijfsoverneming

Van het balanstotaal na de bedrijfsoverneming werd gefinancierd met vreemd vermogen:

	Friesland	Gelderland	Noord-Brabant
eigenaars	72%	54%	64%
pachters	60%	42%	55%

Het is van belang te weten wie deze middelen hadden verstrekt, omdat bij leningen van ouders dikwijls de rente- en aflossingsverplichtingen bijzonder soepel zijn. Door van ouders te lenen kunnen de financiële verplichtingen van de beginnende boer belangrijk worden verlicht.

De eigenaars hadden in het algemeen de zwaarste financiële verplichtingen. Van wie hadden zij geld geleend? In procenten van het balanstotaal zag het er als volgt uit:

	Friesland	Gelderland	Noord-Brabant
geleend van ouders	29%	30%	18%
geleend van banken	28%	14%	41%
overige leningen	14%	8%	3%
totaal leningen	71%	52%	62%

De eigenaars in Friesland en Gelderland leenden verhoudingsgewijs meer van ouders dan de eigenaars in Noord-Brabant. De eigenaars in Noord-Brabant leenden in verhouding het meest van banken.

De situatie bij de pachters was als volgt:

	Friesland	Gelderland	Noord-Brabant
geleend van ouders	28%	24%	25%
geleend van banken	23%	10%	23%
overige leningen	6%	6%	6%
totaal leningen	57%	40%	54%

Deze groep leende verhoudingsgewijs in de drie provincies van onderzoek evenveel van ouders, in Gelderland leenden ze minder van banken dan in de beide andere provincies.

Tot besluit

De beginnende landbouwers die bij het onderzoek zijn betrokken vormen in zekere zin een selecte groep. Zij hebben allen de stap naar zelfstandigheid genomen. Het onderzoek geeft geen inzicht in de vraag hoeveel jongeren deze stap niet hebben genomen omdat zij reeds eerder het plan om boer te worden hebben laten varen met het oog op de financiële consequenties of om andere redenen.

De eerste indruk uit het onderzoek is dat vele beginnende landbouwers een bedrijf van slechts geringe oppervlakte en omvang hebben overgenomen. En dat in een tijd, waarin de noodzakelijk geachte structurele veranderingen nog maar nauwelijks begonnen zijn. Het lijkt erop, dat een deel van de jonge boeren die structurele veranderingen zelf in de weg staat door hun poging zich van een bestaan te verzekeren op bedrijven, welke te klein zijn om hieruit een redelijk inkomen te kunnen verwerven. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van een recente publikatie van het Landbouw-Economisch Instituut 1). Een groep weidebedrijven en gemengde bedrijven beneden een zekere omvang in die publikatie leverde (op pachtbasis) de boer in 1968/1969 een arbeidsinkomen op van gemiddeld f. 10.900 en een gezinsinkomen van f. 17.500.

Deze bedrijven hadden gemiddeld een negatief netto-overschot. Van de bedrijven van beginnende landbouwers in Friesland, Gelderland en Noord-Brabant lag in hetzelfde jaar twee derde beneden deze omvang. Sommige van deze bedrijven zullen, omdat ze nog in opbouw waren, intussen groter zijn geworden dan in mei 1968 het geval was. Indien de bij het onderzoek betrokken bedrijfshoofden een gemiddeld arbeidsinkomen hebben dat ten minste gelijk is aan dat van de bedrijfshoofden uit de hierboven vermelde publikatie, dan is het gezinsinkomen waarschijnlijk toch lager. Gezien de leeftijd van de onderzochte groep is nl. niet aan te nemen dat velen over de arbeid van meewerkende zoons beschikken, terwijl veelal door de aanwezigheid van kleine kinderen de boerin weinig tijd voor het bedrijf heeft. Bovendien is het in het aangehaalde L.E.I.-rapport berekende arbeidsinkomen voor pachtbedrijven op pachtbasis uitgevoerd, terwijl uit dit rapport duidelijk blijkt dat eigenaarsbedrijven aanzienlijk lagere resultaten hebben. De voor de hand liggende conclusie is dan ook dat waarschijnlijk vele jonge boeren zijn begonnen met een bedrijf, dat direct al geen of onvoldoende bestaansbasis biedt. Ruimte voor investeringen zal er in het gezinsinkomen dikwijls niet zijn, omdat bovendien velen grote aflossingsverplichtingen hebben.

Een tweede indruk uit het onderzoek is dat het eigen vermogen van degenen die op het punt stonden een landbouwbedrijf over te nemen, in vele gevallen bijzonder gering is. Vooral doordat de thuis meewerkende zoons minder verdienden dan het o.a.o.-loon van een landarbeider, was vermogensvorming niet mogelijk. Waarschijnlijk waren de bedrijven veelal te klein voor een tweede arbeidskracht en werd de arbeid niet ra-

---

1) Bedrijfsuitkomsten in de landbouw No. 3.14 Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag, augustus 1970; blz. 131 e.v.

tioneel aangewend. Uit het onderzoek bleek onder meer dat beloning van de meewerkende zoon op ten minste het niveau van een landarbeidersloon eerder uitzondering was dan regel.

Tussen het eigen vermogen vóór en na de bedrijfsovername bestonden dikwijls grote verschillen. Met name in Gelderland en Noord-Brabant werd het eigen vermogen bij de bedrijfsovername vaak belangrijk vergroot door verschillen in balanswaarde en betaalde waarde van overgenomen produktiemiddelen - de zogenaamde "bevoordeling" - en door schenkingen.

Het is aannemelijk dat degenen die een zogenaamde "bevoordeling" ontvingen, daarop gerekend hebben. Toch zit er in deze verwachting een onzekere factor. Er staat dikwijls niets hieromtrent op papier, zodat de uiteindelijke "bevoordeling" onder invloed kan staan van allerlei toevallige omstandigheden. Deze tegemoetkomingen betekenen echter in vele gevallen een belangrijke - en vaak noodzakelijke - verlichting van de financieringsmoeilijkheden.

De soepele voorwaarden waartegen belangrijke bedragen van ouders werden geleend - meestal lage rente en geen of uitgestelde aflossingsverplichtingen - betekenen een verdere verlichting van de financieringsmoeilijkheden van de jonge boer. Hetzelfde was het geval wanneer hij het bedrijf voorlopig van zijn ouders kon pachten.

De jonge boeren die eerst in samenwerking een bedrijf hebben geëxploiteerd alvorens het bedrijf over te nemen, hadden vóór de bedrijfs-overname gemiddeld een hoger eigen vermogen dan de anderen. Mogelijk heeft deze groep reeds "bevoordelingen" en schenkingen ontvangen bij het aangaan of tijdens de samenwerking. Wel staat echter vast dat de jonge boeren die voordien met ouders samenwerkten, bij de bedrijfsovername niet minder "bevoordelingen" hebben ontvangen dan de anderen.

Vergelijking van het eigen vermogen van de beginnende eigenaars en van de beginnende pachters met overeenkomstige cijfers van een doorsnee van de landbouwbedrijven in vergelijkbare gebieden 1) geeft het volgende resultaat:

---

1) Drs. S. Aukema en G. v. Donselaar. "De financiële positie van landbouwbedrijven in de boekjaren 1967/68 en 1968/69". Maart 1971, No. 3.20, Landbouw-Economisch Instituut.

Eigen vermogen in procenten van balanstotaal

	Eigenaars	Pachters
Beginnende boeren na bedrijfsoverneming in Friesland	28%	40%
Doorsnee van bedrijven in het Friese weidegebied 1)	68%	74%
Beginnende boeren na bedrijfsoverneming in Gelderland	46%	58%
Doorsnee van gemengde bedrijven in het Oostelijke en Centrale zandgebied van Gelderland 1)	81%	87%
Beginnende boeren na bedrijfsoverneming in Noord-Brabant	36%	45%
Doorsnee van gemengde bedrijven in het Zuidelijke zandgebied van Noord-Brabant 1)	79%	76%

1) Mei 1969

De beginnende landbouwers in Friesland, zowel eigenaars als pachters staan er in het algemeen het zwaarst voor. Zij hebben nl. relatief weinig "bevoordelingen" en schenkingen ontvangen en hebben grote bedragen van banken moeten lenen. De jonge boeren in Gelderland hebben verhoudingsgewijs de minste financieringsproblemen. Zij hebben gemiddeld door "bevoordelingen" en schenkingen de grootste eigen vermogens en hebben zeer veel van de ouders geleend; bovendien hebben zij gemiddeld de kleinste bedrijven overgenomen.

De beginnende boeren - die na de bedrijfsoverneming veelal nog belangrijke aankopen moesten doen, onder andere van vee en machines - zullen met de bestaande situatie vaak niet tevreden zijn. Zij zullen het bedrijf moeten verbeteren en de produktieomvang vergroten. De gemiddelde oppervlakte en produktieomvang van de bij het onderzoek betrokken bedrijven zijn immers voor een moderne en op de toekomst gerichte bedrijfsvoering te gering.

Een ding mag bij deze problematiek van de financiering van de bedrijfsoverneming in de landbouw en de exploitatie van agrarische gezinsbedrijven niet over het hoofd worden gezien. Het is voor de boer dikwijls niet eenvoudig om bedrijfshuishouding en gezinshuishouding van elkaar gescheiden te houden. Zo kunnen slechte bedrijfsuitkomsten op allerlei manieren versluierd worden. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van het laatstgenoemde L.E.I.-onderzoek. Uit dit onderzoek blijkt namelijk, dat onder andere op de weidebedrijven in de Noordelijke weide- en zandgebieden, alsmede op de weide- en gemengde bedrijven in het Centrale en Oostelijke zandgebied en in het Zuidelijke zandgebied gemiddeld het arbeidsinkomen van de ondernemer in het boekjaar 1968/69 overwegend minder bedroeg dan het totaal van de gezinsuitgaven incl. belastingen. Desondanks traden aanzienlijke besparingen op, onder andere door het niet uitbetalen van loon aan meewerkende gezinsleden, rente van ei-

gen vermogen, privé-inkomsten, erfenissen, schenkingen, enz.

In het onderzoek is ook aandacht besteed aan de inbreng van de echtgenote in het bedrijfsvermogen. Uit de gegevens blijkt, dat deze zeer gering is, maar dat wel de inrichting van de woning dikwijls door haar is betaald.

Het is de vraag of in de toekomst de "bevoordelingen" bij de overdracht van produktiemiddelen van ouders op kinderen zo'n grote rol, als thans in bepaalde gebieden het geval is, zullen blijven spelen. Bovendien rijst de vraag of de bereidheid van ouders niet zal afnemen om de kinderen leningen te verstrekken tegen dezelfde soepele voorwaarden als tot nog toe gebruikelijk was. Daar komt nog bij dat verschillende eigenaren van boerderijen, vanwege het geringe rendement van hun kapitaal, tot verkoop willen overgaan, met andere woorden de bereidheid tot verpachten neemt af. Ook dat heeft voor degene die beslist boer wil worden misschien consequenties. De financiering van de bedrijfsoverneming in de landbouw zal om deze redenen waarschijnlijk in de toekomst niet gemakkelijker worden.

Hoewel het voor de betrokken landbouwers meestal plezierig is dat zij van hun ouders geld kunnen lenen - de redenen waarom zijn reeds duidelijk onderstreept - kan het ook bepaalde risico's inhouden. Zeer dikwijls zijn het leningen op schuldbekentenis die te allen tijde opvraagbaar zijn. Tijdens de enquête is gebleken dat in enkele gevallen reeds kort na de bedrijfsoverneming een complete herfinanciering heeft plaatsgehad, waarbij de plaats van de ouders is overgenomen door banken.

Om een indruk te verkrijgen van de wijze waarop het de betrokken bedrijfshoofden na de bedrijfsoverneming in financieel opzicht is vergaan, zou het aanbeveling verdienen na enkele jaren nog eens bij dezelfde boeren terug te komen om te zien hoe het er dan met het bedrijf en de financiële positie uitziet.